

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

ADABIYOTDA GLYUTTONIK DISKURSNING LINGVOKOGNITIV VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI (A. QODIRIY VA O‘. HOSHIMOV ASARLARI MISOLIDA)

Safarova Fotima Isamiddinovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada badiiy adabiyotda glyuttonik diskursning lingvokognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda oziq-ovqat bilan bog‘liq birliklarning inson tafakkuri, milliy madaniyat va ijtimoiy munosabatlarni ifodalashdagi roli ochib beriladi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani hamda O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasi materiallari asosida glyuttonimlarning konseptual-metaforik funksiyalari, pragmatik yuklamasi va etnomadaniy mazmuni tahlil qilinadi. Shuningdek, tarjimada yuzaga keladigan glyuttonik diskurs muammolari va ularni hal etish strategiyalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: glyuttonik diskurs, lingvokognitivistika, konseptual metafora, glyuttonim, etnomadaniyat, milliy taomlar, badiiy matn, kognitiv model.

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛЮТТОНИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. КАДЫРИ И У. ХАШИМОВА)

Сафарова Фотима Исамиддиновна

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий,
доцент

Аннотация

В данной статье проводится комплексный анализ лингвокогнитивных и лингвокультурологических особенностей глюттонического дискурса в художественной литературе. В исследовании раскрывается роль единиц, связанных с питанием, в выражении человеческого мышления, национальной культуры и социальных отношений. На основе материалов романа Абдуллы Кадыри “Минувшие дни” и повести Уткира Хашимова “Дела земные” проанализированы концептуально-метафорические функции, прагматическая нагрузка и этнокультурное содержание глюттонимов. Также были рассмотрены проблемы глюттонического дискурса, возникающие при переводе, и стратегии их решения.

Ключевые слова: глюттонический дискурс, лингвокогнитивистика, концептуальная метафора, глюттоним, этнокультура, национальные блюда, художественный текст, когнитивная модель.

LINGUOCOGNITIVE AND LINGUOCULTURAL FEATURES OF GLUTTONIC DISCOURSE IN LITERATURE (BASED ON THE WORKS OF A. QADIRI AND U. KHASHIMOV)

Safarova Fotima Isamiddinovna

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi,
Associate Professor

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the linguocognitive and linguocultural

characteristics of gluttonic (gastronomic) discourse in fiction. The study reveals the role of units related to nutrition in expressing human thinking, national culture, and social relations. Based on the materials of Abdullah Qodiriy's novel "Bygone days" and Utkir Hoshimov's novel "Such is life" the conceptual-metaphorical functions, pragmatic load, and ethno-cultural content of gluttonyms were analyzed. The problems of gluttonic discourse arising in translation and strategies for their resolution were also considered.

Keywords: gluttonic discourse, linguocognitistics, conceptual metaphor, gluttonym, ethnoculture, national dishes, literary text, cognitive model.

Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik yondashuv tilni inson faoliyatining markaziy komponenti sifatida o'rganishni taqozo etadi. Bu yondashuv doirasida til faqat kommunikatsiya vositasi emas, balki insonning dunyoqarashi, madaniyati va kognitiv jarayonlarini aks ettiruvchi tizim sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, glyuttonik diskurs — inson hayotidagi eng tabiiy va universal jarayonlardan biri bo'lgan ovqatlanishning tildagi aksidir. Glyuttonik diskurs tushunchasi nafaqat taom nomlarini, balki ovqatlanish bilan bog'liq barcha madaniy, ijtimoiy va simvolik ma'nolarni o'z ichiga oladi. U milliy dunyoqarashni shakllantiruvchi muhim komponent sifatida qaraladi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda glyuttonik birliklar orqali muallif davr ruhini, qahramonlar psixologiyasini va ijtimoiy munosabatlarni chuqur ifodalaydi. O'zbek adabiyotida taom va ovqatlanish madaniyati alohida ahamiyatga ega. Non, palov, sumalak kabi milliy taomlar nafaqat ozuqa, balki ma'naviy qadriyat, urf-odat va ramziy ma'no tashuvchi kontseptlardir. Shu sababli ularni lingvokognitiv va lingvomadaniy jihatdan o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi Glyuttonik diskurs tushunchasi tilshunoslikda nisbatan yangi yo'nalish bo'lib, u diskursa tahlili, kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik kesishmasida shakllangan. V.I. Karasik diskursni ijtimoiy va madaniy kontekstdagi nutqiy faoliyat sifatida ta'riflab, unda kontseptlarning markaziy o'rnini ta'kidlaydi. Uning fikricha, har bir diskurs turi muayyan kontseptlar tizimiga asoslanadi.

G.K. Odilova glyuttonik diskursni milliy madaniyatning muhim ko'rinishi sifatida o'rganib, taom nomlarining kognitiv va simvolik funksiyalarini tahlil qiladi. U glyuttonimlarni madaniy kod sifatida baholaydi. Shuningdek, kognitiv tilshunoslikda J. Lakoff va M. Jonsoning kontseptual metafora nazariyasi glyuttonik diskursni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ularning ta'kidlashicha, inson tafakkuri metaforalar orqali shakllanadi va kundalik hayotdagi oddiy tushunchalar (masalan, ovqat) abstrakt tushunchalarni ifodalashda qo'llaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi Tadqiqotda tasviriy-analitik, kognitiv tahlil va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Glyuttonik diskursning asosini tashkil etuvchi glyuttonimlar (taom va ichimlik nomlari) badiiy matnda ikki xil vazifani bajaradi:

1. **Nominativ vazifa:** Taomni shunchaki real mavjud predmet sifatida atash.
2. **Lingvokognitiv vazifa:** Taom orqali ijtimoiy, psixologik va madaniy ma'nolarni kodlash.

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Qiyosiy-tipologik metod — ikki muallif ijodidagi glyuttonik diskursni solishtirish uchun

- Kognitiv tahlil — kontsept va metaforalarni aniqlash uchun
- Kontekstual tahlil — glyuttonimlarning matndagi funksiyasini belgilash uchun
- Semantik tahlil — so'z ma'nolarini chuqur o'rganish uchun

Tadqiqot obyekti — badiiy matndagi glyuttonik birliklar.

Predmeti — ularning kognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari.

Natijalar va tahlil

1. Abdulla Qodiriy ijodida glyuttonik diskurs

"Otkan kunlar" romanida glyuttonik diskurs ijtimoiy munosabatlar va milliy urf-odatlarni ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Asarda ziyofat sahnalari orqali qahramonlarning

ijtimoiy maqomi, madaniyati va axloqiy fazilatlari ochib beriladi. Palov va boshqa ziyofat taomlari mehmondo'stlik, hurmat va ijtimoiy ierarxiyani ko'rsatuvchi belgi sifatida keladi. Masalan, mehmon kutib olish jarayonida taomlarning ko'pligi va turliligi xonadonning obro'sini belgilaydi. Kognitiv nuqtayi nazardan, "bir tovoqdan osh yemoq" iborasi ittifoq, yaqinlik va ishonch kontseptlarini ifodalaydi. Bu yerda ovqatlanish jarayoni ijtimoiy munosabatlarning metaforasiga aylanadi. Natijalar va tahlil Abdulla Qodiriy asarlarida glyuttonik diskurs o'zbek xalqining "mehmondo'stlik" freymining ajralmas qismidir.

1. **Ijtimoiy status indikatori sifatida:** "Otkan kunlar" romanida Otabekning Marg'ilonda kutib olinishi sahnasidagi taomlar ro'yxati (palov, turli noz-ne'matlar) shunchaki menyu emas, balki mezbonning ijtimoiy mavqei va mehmonga bo'lgan yuksak hurmatini kontseptuallashtiradi. Masalan, "osh damlash" birligi o'zbek kognitiv ongida "yaqinlik", "bitim" va "ittifoq" ma'nolarini yuklaydi.

2. **Glyuttonik metaforalar:** Qodiriy asarlarida inson xarakterini tasvirlashda gastronomik metaforalardan mahorat bilan foydalanadi. "Mehrobdan chayon" asarida Solih maxdum xarakterini ochishda uning ovqatga o'chligi, taom tanlashi lingvistik jihatdan ironiya vositasiga aylanadi. Bu yerda "ovqat" kontsepti "ochko'zlik" va "ichki ma'naviy qashshoqlik" freymlari bilan assotsiatsiyalanadi.

3. **Kognitiv passivlik va faollik:** Qahramonlarning ruhiy kechinmalari glyuttonik holat orqali ifodalanadi. Otabekning Kumush firoqida "osh-suvdan qolishi", "oldiga qo'yilgan taomga qo'l urmasligi" — sevgi va iztirob kontseptlarining gastronomik in'ikosidir. Tilda bu holat "ishtahasizlik" tarzida emas, balki ruhiy iztirobning yuqori nuqtasi sifatida verballashadi.

O'tkir Hoshimov ijodida glyuttonik kontseptlar "Dunyoning ishlari" asarida glyuttonik diskurs ko'proq emotsional va psixologik mazmun kasb etadi. Bu yerda "non" markaziy kontsept hisoblanadi. Non — hayot, mehr, sabr va muqaddaslik ramzi. "Non uvog'i" tushunchasi orqali muallif insonning axloqiy qadriyatlarini ko'rsatadi. Urush yillaridagi ochlik tasvirida "arpa noni" va "zog'ora non" insonning sabri va chidamliligini ifodalaydi. Ona obrazi bilan bog'liq "issiq non" metaforasi mehr va qurbonlikni anglatadi. Bu yerda glyuttonik birliklar inson hissiyotlarini ifodalashning asosiy vositasiga aylanadi.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasi o'zbek adabiyotida glyuttonik diskurs va lingvokognitiv tahlil uchun eng boy manbalardan biri hisoblanadi. Bu asarda taom — shunchaki yegulik emas, balki Ona mehri, urush davri qiyinchiliklari va insoniylik kontseptlarini bog'lab turuvchi ramziy vositadir. Quyida ushbu asarni glyuttonik diskurs nuqtayi nazaridan tahlil qilamiz:

1. **Ona obrazi va "Non" kontsepti** Asarning har bir bobida non markaziy kognitiv metafora sifatida keladi. Ona uchun non — rizq-ro'z bo'lishi bilan birga, farzandlarining omonligi belgisidir.

- "Issiq non" metaforasi: Onaning issiq tandirdan non uzishi — oilaviy baxt, xotirjamlik va onalik taftining lingvistik ifodasidir.

- Urush davri noni: Qissada arpa noni, zog'ora non haqidagi tasvirlar orqali "ochlik" va "sabr" kontseptlari ochib beriladi. Bu yerda glyuttonimlar qahramonlarning ruhiy irodasini ko'rsatuvchi kognitiv indikator vazifasini o'taydi.

2. Taom — xotira va sog'inch vositasi sifatida

Muallif bolalik xotiralarini tiklashda ta'm va hid (olfaktor) detallardan foydalanadi: "Sumalak" bobi: Sumalak pishirish jarayoni nafaqat ovqatlanish, balki jamoaviy jipslik (sobornost) va umid freymini ifodalaydi. Sumalakning shirinligi — qiyinchiliklardan keyingi yorug' kunlar metaforasidir.

- "Osh" (Palov): Asarda palov bayram yoki yaxshi kunlar ramzi emas, balki mehr-oqibat vositasidir. Onaning qo'shnilariga «bir kosa osh» chiqarishi o'zbek xalqiga xos "qo'shnichilik"

kontseptining glyuttonik ifodasidir.

3. Lingvokognitiv qarama-qarshilik (Ochlik vs To‘qlik)

Asardagi glyuttonik birliklar vaziyatga qarab kognitiv ma’nosini o‘zgartiradi:

- Ochlik davri: Taomlar (sholg‘om, kunjara) “tirik qolish” ehtiyojini ifodalovchi terminlar sifatida keladi.

- To‘qlik (keyingi davr): Taomlar “isrof” va “qadrsizlik” kontekstida tanqidiy tahlil qilinadi. Onaning uvoqlarni terib yeyishi orqali “ne’matga hurmat” kontseptual metaforasi yaratiladi.

4. Diskursning psixologik funksiyasi

O‘tkir Hoshimov qahramonlarning ichki dunyosini ularning taomga munosabati orqali tasvirlaydi:

- Onaning qurbonligi: Ona o‘zi yemay, bolam yesin deyishi orqali «glyuttonik altruizm» (o‘zini cheklash orqali boshqani to‘ydirish) holatini namoyish etadi. Bu o‘zbek adabiyotidagi “Muqaddas Ona” kontseptual modelining asosiy qismidir.

A. Qodiriy va O‘. Hoshimov asarlarida glyuttonik diskursning qiyosiy tahlili

Ushbu jadvalda ikki adibning badiiy makonida taom va ovqatlanish jarayonining lingvokognitiv farqlari ko‘rsatilgan:

Qiyosiy mezonlar | Abdulla Qodiriy (“Otkan kunlar”) | O‘tkir Hoshimov (“Dunyoning ishlari”)

Markaziy kontsept | Ijtimoiy status va ritual: Taom kishining jamiyatdagi o‘rni va odob-axloqini belgilaydi. | Mehr va fidoyilik: Taom onalik tafti va insoniy munosabatlarning ramzidir.

Diskursning vazifasi | Davr koloritini yaratish, milliy marosimlarni (mehmondorchilik) tizimlashtirish. | Psixologik holatni ifodalash, urush davri fojealarini “ochlik” freymi orqali ochish.

Yetakchi glyuttonimlar | Palov, noz-ne’matlar, choy, non (to‘kinlik va ziyofat kontekstida). | Arpa noni, zog‘ora non, sumalak, palov (mehr-oqibat va qanoat kontekstida).

Kognitiv metafora | “Bir tovoqdan osh yemoq” — siyosiy va oilaviy ittifoq ramzi. | “Non uvog‘i” — gunoh, uvol va ilohiy ne’matga ehtirom ramzi.

Kommunikativ holat | Rasmiy va marosimiy muloqot (ziyofat odoblari). | Emotsional va yaqin insoniy muloqot (oilaviy davra).

Glyuttonik diskursning lingvomadaniy xususiyatlariga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, glyuttonik diskurs milliy madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Har bir xalqning taomlari uning tarixi, turmush tarzi va qadriyatlarini aks ettiradi. O‘zbek madaniyatida:

- non — muqaddaslik va rizq ramzi
- palov — birlik va mehmondo‘stlik belgisi
- sumalak — bayram va yangilanish simboli

Bu birliklar tilda kontsept sifatida shakllanib, milliy dunyoqarashni ifodalaydi.

Glyuttonik diskursni (taomlar va ovqatlanish madaniyati bilan bog‘liq matnlarni) tarjima qilishda duch kelinadigan asosiy muammolar tilning nafaqat lug‘at boyligi, balki madaniy kodlari bilan bog‘liqdir.

Quyida glyuttonik diskurs tarjimasining eng murakkab jihatlarini ko‘rib chiqishimiz mumkin.

1. Glyuttonik realiyalar (Lakunarlik)

Eng katta muammo — bir tilda mavjud bo‘lgan taom yoki mahsulotning ikkinchi tilda muqobili (ekvivalenti) yo‘qligidir.

Masalan, O‘zbek xalqining “sumalak”, “halim”, “xalta go‘sht” kabi so‘zlarni ingliz yoki rus tillariga bir so‘z bilan tarjima qilib bo‘lmaydi. Bunday hollarda tarjimonlar transliteratsiya (so‘zni asliatda qoldirish: *sumalak*) va tavsifiy tarjima (izoh berish: *traditional spring sweet dish made from sprouted wheat*) usullarini birga qo‘llashga majbur bo‘lishadi.

2. Kontseptual ma’noning yo‘qolishi

So‘z lug‘aviy jihatdan tarjima qilinsa-da, uning xalq ongidagi muqaddas yoki ramziy

ma'nosi tarjimada aks etmaydi. "Non" so'zi ingliz tiliga *bread* deb tarjima qilinadi. Biroq o'zbek madaniyatida non — rizq, muqaddas ne'mat, yerga tushsa ko'zga surtiladigan obyekt. G'arb madaniyatida esa *bread* shunchaki uglevod manbai, yegulikdir. Tarjima matnida "Nonni uvol qilma" degan jumla ingliz tilida shunchaki isrofgarchilik bo'lib ko'rinadi, ammo o'zbek tilidagi ma'naviy "gunoh" va "uvol" tushunchasini to'liq yetkazib berolmaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, glyuttonik diskurs badiiy matnda ko'p qirrali funksiyaga ega. U nafaqat reallikni tasvirlaydi, balki kontseptual dunyoqarashni shakllantiradi. Qodiriy va Hoshimov ijodini solishtirish orqali glyuttonik birliklarning turli funksiyalari aniqlandi:

- ijtimoiy (Qodiriy)
- psixologik (Hoshimov)

Bu esa glyuttonik diskursning universal va ko'p funksiyali tabiatini isbotlaydi.

XULOSA

Olib borilgan lingvokognitiv tahlillar shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyotda glyuttonik diskurs shunchaki maishiy tasvir vositasi emas, balki muallifning olam manzarasini ifodalovchi murakkab tizimdir.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarlari qiyoslanganda, glyuttonimlarning turli kognitiv qatlamlari namoyon bo'ladi. Qodiriy ijodida glyuttonik birliklar ko'proq etnomadaniy va ijtimoiy determinatsiya (milliy o'ziga xoslik, tabaqalanish) vazifasini bajarsa, Hoshimov prozasida ular ekzistentsial va psixologik (yashab qolish, mehr, ma'naviy mas'uliyat) ma'no kasb etadi.

Tadqiqot natijasida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

1. Glyuttonik diskurs badiiy matnda qahramonlarning individual-ruhiy olamini ochib beruvchi muhim kognitiv indikatoridir.
2. O'zbek adabiyotida "Non" va "Osh" kontseptlari markaziy o'rin tutib, ular asarning mafkuraviy yo'nalishini belgilashda metaforik asos bo'lib xizmat qiladi.

Glyuttonik leksikaning tarjimasi faqat lingvistik emas, balki lingvokulturologik muammo bo'lib, unda madaniy kodlarni saqlab qolish tarjimondan yuksak mahorat talab etadi. Bundan tashqari, glyuttonik diskurs tarjimasida asosiy vazifa — "mazani" emas, "ma'noni" tarjima qilishdir. Tarjimon faqat lingvist emas, balki etnograf va madaniyatshunos ham bo'lishi talab etiladi. Xullas, glyuttonik diskursni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki millatning badiiy tafakkur tarzi va qadriyatlar tizimini anglashda yangi istiqbollarni ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: Sharq, 2014.
2. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
3. Odilova G. K. Glyuttonik diskurs asoslari. — Toshkent: MUMTOZ SO'Z, 2020.
4. Karasik V. I. Til doirasi: shaxs, konseptlar, diskurs. — Volgograd, 2002.
5. Lakoff G., Johnson M. Biz yashaydigan metaforalar. — Chikago, 1980.